

PLEONASMUL ȘI TAUTOLOGIA NU SUNT SINONIME

I. FUNERIU

Universitatea „Aurel Vlaicu”, Arad

Cuvinte cheie: *pleonasm, tautologie, gândire, stagnare, progres, neologism, eroare de limbaj, redundanță*

Studiile de lingvistică, estetică, filozofie și logică au evidențiat un fapt general, altfel destul de simplu: anume că nu întotdeauna redundanța este condamnabilă și că, de multe ori, ea este în firea lucrurilor; în consecință, expresia lingvistică o exploatează fără complexe, întrucât o redundanță la un anumit nivel încetează a mai fi redundanță la alt palier. Dicționarele – cele mai multe – ignoră această premisă atunci când definesc tautologia, apropiind-o, uneori până la identificare, de pleonasm și plasând-o, astfel, în categoria erorilor de limbaj.

Dicționarul de neologisme: „repetarea inutilă, cu alți termeni, a aceleiași idei; pleonasm”; *Dicționarul de termeni literari*: „greșeală de stil care constă în repetarea inutilă a aceleiași idei formulată cu alte cuvinte”; DEX-ul este în vizibil progres, căci el recunoaște nonidentitatea termenilor unei tautologii și, prin aceasta, „înaintarea” gândirii: „fenomen sintactic care constă în repetarea unor cuvinte cu același sens, dar cu funcții diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație”. Cel mai popular dicționar al nostru menține totuși ideea că tautologia ar fi o redundanță, un pleonasm: „greșeală de limbaj care constă în repetarea inutilă a aceleiași idei [...], cerc vicios” etc.

Într-o teză de doctorat consacrată tautologiei (*Funcții retorice ale tautologiei. Contribuții la o retorică a tautologiei*, până în

prezent nepublicată)¹, Mircea Breaz prezintă un inventar al formulărilor lexicografice conform cărora tautologia ar fi o greșeală ce trebuie evitată (*eroare semantică, accident semantic, greșeală lexico-gramaticală, viciu de exprimare, vorbire parazită, cuvinte de umplutură, șablon, clișeu de exprimare, truism* etc.).

Din păcate, definițiile lexicografice se perpetuează rutinier, ignorând progresele realizate de cunoaștere, mai cu seamă când este vorba de lexeme aparținătoare domeniului terminologic². În cazul tautologiei, cercetările din ultimii ani au disecat chestiunea, combătând identificarea ei cu pleonasmul. Theodor Hristea: „...spre deosebire de pleonasm (care constituie, cel mai adesea, o greșeală de exprimare), tautologia este un procedeu stilistic, care necesită încă multe clarificări și o mai precisă delimitare de fenomenele lingvistice înrudite”³.

Definițiile lexicografice conform cărora, în cazul tautologiei, gândirea stagnează au fost demolate cu argumente îndreptate împotriva simplificării și confuziilor nepermise, certificând faptul că numai pleonasmul este o eroare de limbaj, în timp ce tautologia este întruparea unei operații intelectuale; structură rațională așadar, tautologia pornește de la premise acceptate și înaintea către concluzii inedite, neașteptate, dar autentice și, prin urmare, valabile.

¹ Comentariile mele pornesc de la ideile avansate de autor în această teză, pe care le-am interpretat în manieră personală, aplicându-le asupra unor texte literare. Vezi capitolul *Pleonasm versus tautologie*, în *Reflecții filologice*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2008, p. 81–91, asupra căruia am revenit cu câteva corecțiuni și emendări.

² Un exemplu din domeniul versificației: toate studiile de specialitate din ultimii 50 de ani au relevat faptul că ritmul iambic nu reprezintă o suită metronomică alcătuită dintr-o silabă neaccentuată și una accentuată (cum greșit susțineau tratatele de poetică din veacul al XIX-lea); cu toate acestea, în MDA (2003), citim că *iambul* este „un picior metric în care prima silabă este neaccentuată și cea de-a doua accentuată”! Aceeași desincronizare față de progresele științei prozodice persistă la articolul despre *troheu*.

³ Theodor Hristea, *Structuri pleonastice în presa românească actuală*, în vol. *Stil și limbaj în mass-media din România*, Iași, Editura Polirom, p. 161. Cf. și Ștefan Munteanu, *Tautologii și pleonasm*, în *Cuvânt și cultură*, Timișoara, Editura Amphora, 2000, p. 162 ș.u.

Tautologia împinge gândul și reflecția mai departe decât aparența de stagnare pe care ți-o poate sugera expresia ei verbală.

Dacă, printr-un miracol SF, Jean Paul Sartre ar putea fi pus la curent cu cercetările recente în domeniu, atunci și-ar renega cu siguranță propriile cuvinte – atât de sarcastice, credea el! – adresate criticilor literari: „...tout se passe pour eux comme si la littérature tout entière n'était qu'une vaste *tautologie* [s.n.] et comme si chaque nouveau prosateur avait inventé une nouvelle manière de parler pour rien dire”. Citatul acesta are scopul de a ilustra reducționismul definițiilor lexicografice și repercusiunile acestui mod de a privi lucrurile asupra mentalului colectiv, servindu-se de un caz notoriu: Jean Paul Sartre, victimă celebră din palmaresul unui biet articol de dicționar¹.

Împrejurări biografice din cele mai neașteptate mi-au stârnit nedumerirea, dar și curiozitatea deteminându-mă să reflectez asupra chestiunii încă înainte de a apuca să privesc lucrurile din perspectivă, să-i zicem: profesională; le evoc aici, pentru că au legătură cu subiectul nostru, dar acest lucru se va vedea abia mai la vale.

O amintire din copilărie m-a urmărit multă vreme cu puterea unei obsesii; văzusem un film italian din a cărui anecdotică nu mai rețin decât faptul că în urma unor reglări de conturi un mafiot a fost împușcat. Țin minte însă exact dialogul dintre mafioții rămași în viață:

- Giuseppe è morto!
- Ma come è morto?
- Morto definitivo...

Vexat aproape de absurdul sintagmei argotice *morto definitivo*, l-am provocat pe profesorul meu de franceză (care știa italianește) să-mi explice cum este posibil să mori și altfel decât definitiv. A calificat replica din film drept o mare prostie, comentând-o superior: „moartea-i moarte, mortu-i mort. Și cu asta, basta!”². Mult mai târziu,

¹*Le Trésor de la Langue Française Informatisé*: „Procédé rhétorique ou négligence de style consistant à répéter une idée déjà exprimée, soit en termes identiques (ex. *au jour d'aujourd'hui*), soit en termes équivalents (*monter en haut*). Synon. *pléonasme*”. Cf. <http://atilf.atilf.fr>

citindu-l pe Haraucourt, am înțeles că poți muri puțin: „partir, c'est mourir un peu”, sau, citindu-l pe Horatius, că poți să nu mori chiar de tot: „non omnis moriar, multaue pars mei vitabit libitinam”; încetul cu încetul am ajuns să mă gândesc că, prin tautologia: „moartea-i moarte, mortu-i mort”, accentuată de vehemența cvasitautologică „și cu asta, basta”, profesorul meu nu făcea altceva decât să justifice replica mafiotului, deși el intenționa, precum mai înainte Jean Paul Sartre, s-o persifleze: adică „l-au omorât, nu mai e nimic de făcut”. Și aceasta pentru că tautologiile (*copilu-i copil, omu-i om*), sunt consecința unor procese mentale în mișcare, în cadrul cărora gândirea pornește de la indicarea conceptului și ajunge la explicarea lui. Este evident că puțini vorbitori, chiar dintre cei instruiți, precum lexicografii, conceptualizează progresul gândirii în desfășurarea tautologiei; dar tot atât de evident este faptul că orice *homo loquens* „simte” că termenii tautologiei au funcții gramaticale diferite, iar acest lucru se reflectă prompt în expresia verbală, unde tratamentul diferențiat al accentuării celor doi termeni (subiectul și predicatul) este o realitate de necontestat; vorbitorii intuiesc acest lucru, dovadă că beneficiarul ictusului principal e chiar numele predicativ, care nu identifică, ci *califică*. (*copilul e naiv, omul e superior*, sau, după caz, *omul e supus greșelii* etc.)

De altfel, cu simțul lor lingvistic recunoscut, scriitorii exploatează expresivitatea tautologiei în cele mai variate împrejurări. De la idilica urare – îndreptată către „juna Rodică” – a sămănătorilor lui Vasile Alecsandri:

S-ajungi mireasă, s-ajungi crăiasă!

Calea să-ți fie numai cu flori,

Și *casa casă*, și *masa masă*

Și sânul leagăn de pruncușori!

până la dramatismul unor versuri din *Doina* lui Eminescu:

Vai de biet român săracul!

Îndărăt tot dă ca racul,

Nici îi merge, nici se-ndeamnă,

Nici îi este *toamna toamnă*,

Nici e *vară vara* lui

Și-i străin în țara lui.

sau până la comicul caragialian din *O scrisoare pierdută*:

Grea *misie*, *misia* de polițai... Și conul Fănică cu coana Joițica mai stau să-mi numere steagurile... Tot vorba bieteii neveste, zice: „Ghiță, Ghiță, pupă-l în bot și-i papă tot, că sătulul nu crede la ăl flămând... Zic: curat! De-o pildă, conul Fănică: *moșia moșie; foncția foncție; coana Joițica coana Joițica*: trai, neneaco, cu banii lui Trahanache... (luându-și seama) babachii...”

O cvasitautologie cu totul specială, un fel de repetiție lămuritoare, descoperim în „solilocul” lui Moș Nichifor Coțcariul, anume în vorbele sale de duh șoptite jupâneșicăi Malca, la ceas de noapte, în plin concert privighetoresc:

– De-acum, jupâneșică, dormi fără grijă, că acuș se face ziuă. Na, c-am stins focul și am uitat să-mi aprind luleaua! Dar las’ că am scăpărători. *Bată-vă* pustia, privighitori, *să vă bată*, că știu că vă drăgostiți bine!

Limbajul coțcăresc, al cărui echivoc e prezent la tot pasul este trădat, aici, de o transcriere neinspirată: *bată-vă* pentru [’]tă-vă. Dar, pentru a înțelege exact despre ce este vorba, sunt necesare câteva precizări de natură filologică. Povestioara *Moș Nichifor Coțcariul* a fost publicată prima oară în *Convorbiri literare* la 1 ianuarie 1877. În același an, câteva luni mai târziu, a apărut și în broșură separată cu subtitlul: *Povestire glumeață*¹. Între cele două „ediții” există mici diferențe de grafie, în general nesemnificative cu o excepție totuși care ne pune pe gânduri. În *Convorbiri literare* este:

– *Bată-vă* pustia, privighitori, *să vă bată*

în timp ce în broșură citim:

– *Tă-vă* pustia, privighitori, *să vă bată*.

La o privire superficială diferența este minimă și fără importanță. Totuși, cunoscându-l mehenghi pe Creangă și înclinat către echivocuri cu bătaie vag lascivă, înclin să cred că cea de-a doua

¹Vezi Ion Creangă, *Opere* II, Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș. Studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1970, p. 221 ș.u. Această cu adevărat excelentă ediție reproduce însă textul din *Convorbiri literare*, fapt asupra căruia suntem avertizați. În capitolul *Note și variante* este menționată, cu trimitere exactă, varianta din broșură : *Tă-vă*.

grafie nu este întâmplătoare și că „amendamentul” textualist îi aparține scriitorului însuși, fiindcă numai în formula a doua grafia *Tă-vă* trimite la două sensuri, ambele ușor deductibile din context. Abia în momentul în care cititorul este pregătit să-l acuze pe Creangă de ambiguități licențioase¹, scriitorul vine, cu decodarea tautologică: *să vă bată*, obligându-l pe lector să se „rușineze” de ceea ce i-a putut trece prin minte. Așa proceda scriitorul nostru la Junimea, așa procedează și cu cititorii săi. E de observat, aici, subtilitatea lui Creangă care împinge tacticos cât mai departe decodarea tautologică prelungind astfel suspansul prin inserția: *pustia, privighitori*. De altfel, *numai această a doua grafie* justifică subtilul comentariu călinescian²:

Scriitorii ca Creangă nu pot apărea decât acolo unde cuvântul e bătrân, greu de înțelesuri, aproape echivoc și unde experiența s-a condensat în forme nemișcătoare [...]. Simple replici, repetate de veacuri, ajunse la o conciziune extremă, la o lustruire de cremene. Este cu desăvârșire exclus ca un autor obișnuit să aibă norocul să spună atât de simplu și cuprinzător: „’Tă-vă pustia, privighitori, să vă bată...” Pentru asta trebuie să fii împins de la spate de milioane de țărani, să vorbești în graiul lor, să fii unul exprimând pe toți, absolut-obiectivul golit de orice umbră de egotism și de orgoliu artistic, deși nelipsit de simțul artei impersonale.

Această ușoară divagație textologică din final, pe tema „decodării tautologice”, dacă e citită în termeni rațional-semantici, se convertește într-un argument *sui generis* în favoarea ideii că tautologia este departe de a fi o eroare de limbaj, cum o definesc prea multe dicționare atunci când o echivalează cu pleonasmul. Dimpotrivă, în conținutul expresiei tautologice reflecția (gândirea)

¹Vezi Eugen Todoran, *Umorul și ironia în opera lui Ion Creangă în Secțiuni literare*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 40–86, unde sunt citate și alte texte cuprinzând asemenea aluzii echivoce. La un moment dat, referindu-se la alte texte de aceeași natură, autorul face o remarcă ce se potrivește perfect și citatului nostru: „Expresia echivocă este anume căutată pentru a da observației o formă mai corosivă, mai potrivită cu intențiile satirice ale povestitorului” (p. 60).

²G. Călinescu, *Ion Creangă: viața și opera*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. 154.

nu stagnează, ci e o desfășurare mentală în plină vervă și progres, care înaintează către adâncirea cunoașterii.

PLEONASM AND TAUTOLOGY ARE NOT SYNONYMS

Abstract

Key words: pleonasm, tautology, thinking, stagnation, progress, neologism, language error, redundancy

The author comes to the conclusion that speakers tend to consider that pleonasm and tautology are one and the same thing. In this article, the author forwards a semantic clarification of the two terms on a gnoseological basis: in the case of pleonasm, it is found that thinking stagnates (remains the same, adds nothing), despite the verbal inflation (e.g. *a conlucra împreună* / in English “to cooperate together/to collaborate together”), while in the case of tautology, thinking seems to progress (*a child is a child* = “the child is innocent”). Pleonasm, therefore, is a language error which must be eradicated, while tautology should be accepted as the expression of a valid thinking.